

MICHAL KOPEČEK:

Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953 – 1960

Praha: Argo 2009, 386 s.

Už dvacet let je téma marxismu tématem až překérním. Převažující nediferencovaně odmítavá reakce na tento ideový směr podmíněná funkcí marxismu-leninismu jako státní ideologie se však zvláště mladším zájemcům o problematiku marxismu jeví jako neuspokojivá. Jedním z důvodů je jistě i to, že pro mladší filosofickou generaci již nejsou traumata ani naděje let 1968/69 či 1989 osobně žitou zkušeností. Slovenskými příklady jsou v poslední době publikace L. Blahy *Spät' k Marxovi?* nebo článek J. Halase „Od filozofie práva k politickej ekonomii: Marxovo myslenie v rokoch 1842 – 1844“ (*Filozofia*, 65, 2010, č. 5, s. 428 – 439). Přístup mladších autorů umožňuje pojmout marxismus relativně odpolitizovaně a odaktualizovaně. Svědectvím je i zmíněné Halasovo pojetí odcizení v raných Marxových textech stojící v protikladu s chápáním „humanistickým“, které bylo tak populární v šedesátých letech minulého století a v následujících dvou desetiletích zatracováno jako „revizionistické“. Uvedené charakteristiky je možno částečně vztáhnout i na práci M. Kopečka (nar. 1974), vědeckého pracovníka Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, jež si ovšem všímá fenoménu marxismu ve specifické formě „revizionismu“ a v ohraničeném časovém období let 1955 – 1960. Kopeček, který se zaměřuje systematicky na dějiny politického myšlení zvláště s ohledem na demokratickou transformaci postkomunistických společností ve střední Evropě, pojímá své bádání komparativně a pohybuje se s nadhledem na pomezí historického a filosofického výzkumu.

Fenomén revizionismu vyplývá ze samé povahy marxismu, který chtěl být kritickou analýzou skutečnosti interpretované pomocí „dialektické“ metody, ale zároveň i teorií disponující určitými „substanciálními obsahy“ (řečeno novější terminologií), jako jsou teze o vztahu základny a nadstavby, teorie nadhodnoty ap. Proto jsou také dějiny marxismu s revizionismem úzce spjaty. Přitom neexistuje a ani nemůže existovat nějaké univerzální kritérium, které by odlišilo „revizionismus“ od „tvůrčího marxismu“; hodnocení závisí vždy na tom, zda bude položen důraz na kritickou interpretaci reality, nebo na respektování oněch závazných obsahů. V konkrétních případech posuzování musí tudíž nastoupit arbitrární autoritativní interpretace, kterou v podmínkách totalitního státu vedeného komunistickou stranou mohou dát pouze její vedoucí orgány.

Prozkoumání tohoto fenoménu v dějinné úplnosti není samozřejmě tématem Kopečkovy práce, ale i dějinný úsek jím zvolený je v tomto ohledu příznačný a poučný. Pro něj jsou symptomatická dvě data: rok 1953, datum Stalínovy smrti, a rok 1956, rok XX. sjezdu KSSS a maďarské (kontra-)revoluce. Rok 1960 je pak možno chápat jako konsolidaci poststalinského typu vlády komunistických stran.

V rozsáhlém úvodu své práce se M. Kopeček věnuje jednak systematickým, teoretickým vymezením pojmového aparátu, tj. metateoretickým otázkám spjatým s pojmy „ideologie“, „revizionismus“ ap., a zvláště analýze „diskurzu“ jako metodě odhalující smysl oněch základních pojmů, a jednak geneticko-historické analýze fenoménu revizionismu.

Autor rozeznává dvě základní pojetí: první akcentuje diskontinuitu revizionismu s oficiální, resp. dogmatickou podobou marxismu, druhé považuje revizionismus pouze za proud uvnitř marxismu, který v podstatě nevybočil z rámce jeho východisek a iluzí, resp. pokud narazil na meze doktríny, buď musel překročit systém, nebo upadnout zpět do konformity vůči němu (s. 47).

V kapitole o zrodu marxisticko-leninského diskurzu ve filosofii (s. 55 – 104) zkoumá autor symptomatické rysy ustavení marxisticko-leninské filosofie, potažmo její revizionistické varianty, ve třech vybraných „lidovědemokratických“ zemích: *Maďarsku, Polsku a Československu*. Konstatuje, že pouze Maďarsko a NDR (blíže nezkoumaná) se mohly vykázat světově proslulými filosofy: G. Lukácsem a M. Blochem.

Kopeček dovozuje souvislost podob revizionismu v těchto jednotlivých zemích s formami jejich kulturní politiky. Pro Maďarsko zvolil pojmenování *Dialektika pragmatické moci*. Poukazuje na to, že vývoj původně se ubírající obdobným směrem jako v Polsku byl zvrácen sovětskou vojenskou intervencí v roce 1956. Za klíčovou osobnost považuje pochopitelně G. Lukáce jako filosofa a literárního vědce, který se stal po druhé světové válce profilovou osobností maďarského, nejen marxistického myšlení. Kopeček sleduje proměny recepce zejména jeho práce *Dějiny a třídní vědomí* odchyloující se již „revizionisticky“ od oficiální pozice *Kominterny* (1924) ignorováním Engelsovy *Dialektiky přírody*. Zkoumá zároveň peripetie Lukácsova osudu, v němž hrálo roli i filosofovo lpění na autonomii – aspoň relativní - intelektuální práce a umělecké tvorby ve vztahu k autoritě strany a jejím direktivám. Tyto peripetie zasazuje autor do turbulencí politického vývoje v Maďarsku, kde po Stalinově smrti probíhal vnitrostranický boj mezi „revizionistickým“ křídlem I. Nagye a dogmatickým křídlem M. Rákosiho vyústivší v povstání roku 1956. Lukács bojující proti „buržoazním“ filosofickým směrům jako fenomenologii a existencialismu zároveň v politické oblasti zastával už v poválečném období problematické teze, zejména o sblížování buržoazní a socialistické demokracie (s. 251). Za tento „netřídní“ přístup byl kritizován především od roku 1957 (s. 258), podobně jako za „hegelianismus“ a preferování „mladého“ Marxe před vyzrálým. Dílo G. Lukáce je podle Kopečka ostatně příkladem nemožnosti univerzálně přijatelného rozlišení mezi tvůrčím marxismem a revizionismem. Lze v něm konstatovat ortodoxii až stalinskou i revizionismus, sebekritické odřikání se vlastních „chyb“ i návrat ke kritizovaným pozicím, ba rozporné hodnocení týchž stanovisek „autoritativními hodnotiteli“.

Přes veškerou kritiku Lukácsova hegelianismu se prosazovala v Maďarsku teze o významu Hegela pro marxistickou filosofii a publikačně se mohli uplatňovat i Lukácsovi žáci, zvláště Á. Hellerová a F. Fehér. Významná Lukácsova žačka Á. Hellerová svébytně rozvíjela zvláště etickou teorii, bojující proti determinismu v pohledu na člověka a zdůrazňující relativní autonomii individua, za což byla z pozice dogmatického, mocensky zakotveného marxismu kritizována, podobně jako za podcenění role politiky v marxismu (s. 225 – 235; 274 – 279). Hellerová náležela k Lukácsovým žákům, kteří se v šedesátých letech – na rozdíl od svého mistra - oprošťovali od nedotknutelnosti leninismu (s. 274 – 294). „Revizionismus“, který jí byl již v inkriminovaném období vytýkán, se projevil radikálněji později, kdy odsoudila invazi do Československa v roce 1968 a přišla jako

kritička totalitního režimu v roce 1973 i o zaměstnání.

Pro specifiku politického rámce vývoje revizionismu v Polsku rází Kopeček termín *národní komunismus*. Zvláštní rys polských poměrů vidí v nesnadnosti pronikání oficiální marxistické ideologie do univerzitních a vědeckých institucí. Kopeček zde vyslovuje tezi, že v Polsku nebyla nikdy uskutečněna úplná eliminace nekomunistické vědy a filosofie. „Pomalá revoluce“ při zavádění marxismu pak usnadnila liberalizaci po roce 1956. Tehdy probíhala mezi marxistickou inteligencí diferenciací, jež byla podnícena jak vnějšími, tak vnitřními faktory; k prvním náleží ohlas událostí polského „Října“ a také inspirace Jugoslávii, k druhým mimo jiné objevování „mladého Marxe“ s jeho myšlenkou odcizení. Velký význam měl též akcent na autonomii jednotlivých filosofických a vědních disciplín, zvláště etiky, což vedlo i k vytvoření varšavské „školy idejí“ (s. 145 – 154). Za významnou událost považuje Kopeček obnovu sociologie, jež vnesla – oproti ideologickému apriorismu dogmatického marxismu – do ideového diskurzu interpretaci empiricky zpracovaných dat (s. 196 – 209).

Klíčovou roli v oblasti filosofie hrála osobnost L. Kołakowského (s. 79 – 82; 158). V kritice stalinismu byla Kołakowským i jinými rozvíjena myšlenka role levice jako síly akcentující imaginaci a stojící proti „dvojí reakci“: „vnitrostranické“, tj. stalinské, a tradičionalistické (s. 166). Od půle padesátých let se totiž stal „revizionismus“, resp. „socialistický humanismus“ nebo „heroický humanistický marxismus“ paradigmatickým ideovým postojem vymezujícím se jednak proti dogmatismu a jednak proti jiným ideovým a politickým alternativám marxismu jako je liberalismus nebo katolicismus (s. 211 – 213).

Polští intelektuálové – kromě Kołakowského např. B. Baczko a Z. Bauman – odmítali ideologii ve smyslu „politického náboženství“ (s. 172 – 177), rozlišující mezi „institucionálním“ a „intelektuálním“ marxismem a dávající ideologii jako apologii daného stavu do protikladu k vědě představující objektivitu a kritiku (s. 182). Odmítali rovněž ostrou komunistickou dichotomií mezi tradiční a socialistickou demokracií (s. 167).

Pro polskou realitu bylo symptomatické i to, že si zde uchovala silný vliv katolická církev a v ekonomické sféře soukromý sektor. Uvolněnější situace se přes různé peripetie promítala i do kulturněpolitické sféry (včetně oblasti filosofie) nejen větší svobodou, ale též tím, že kritizovaným a stranicky nedisciplinovaným filosofům-„revizionistům“ nebyla vzata veškerá možnost publikovat a přednášet; významná zde byla existence *Katolické univerzity* v Lublinu. Situace se časem pro nonkonformní intelektuály ještě zlepšila (se specifickým vybočením a antisemitským podtextem v roce 1968).

Pro charakteristiku československých poměrů zvolil Kopeček název *Ekonomie konzervativní moci* (s. 293 an.). Zde je třeba poznamenat, že hvězdná hodina československého, především ale českého revizionismu nadešla později: v letech 1968/69, kdy kulminovala druhá vlna revizionismu odstartovaná v letech 1962/63 ideologickým a politickým uvolněním i radikálnější kritikou stalinismu na XXII. sjezdu KSSS. Pro období zachycené Kopečkem byla typická pomalá a zdráhavá destalinizace, kterou provádělo stranické a státní vedení v čele s A. Novotným a A. Zápotockým. Přesto se pomalu uplatňovaly změny i na poli filosofie, kde na *Liblické konferenci* v roce 1958 byla zvláště v referátu K. Kosíka „Dějiny filosofie jako filosofie“ předestřena alternativa Nejedlého obrozenec-

kého pojetí funkce filosofie spočívající v napojení české (zde: marxistické) filosofie na světovou problematiku; velkou roli v tom hrála renesance německé klasické filosofie, především Hegela, spolu s objevem „mladého Marxe“. V různých ideologických útocích na představitele „revizionismu“ byl autoritativně rozlišen jeho dvojitý základní typ: „hegelianský pseudomaterialismus“ (zejména K. Kosík a I. Sviták) a „pozitivistický revizionismus“ (L. Tondl). Na ideologické kritice se podíleli nejen autoritativní straničtí ideologové jako J. Hendrych, ale i pozdější disidenti, např. Z. Mlynář (s. 294 – 303). ÚV KSČ konstatoval v roce 1959 jako typickou skutečnost – která bude hrát roli i přibližně za deset let v „krizovém období“ a následné „normalizaci“ –, že se totiž revizionismus prosadil více v českých zemích než na Slovensku. Zde byl pendantem scientistické formy „revizionismu“ přístup I. Hrušovského (kromě něj je uveden J. Strinka; s. 302 – 303). Kampaň proti revizionismu kulminující na konci padesátých let pak v následující dekádě podobně jako v ostatních uvedených „lidových demokraciích“ slábla.

Kopeček vyzdvihuje význam Kosíkovy a Svitákovy teze o marxismu jako *vědecké teorii* o socialistické společnosti kontrastované vůči *ideologii* ve smyslu Marxovy charakteristiky ideologie jako falešného vědomí. To bylo v protikladu k Leninovu a Stalinovu chápání marxismu jakožto „vědecké ideologie“ (které našlo svůj „comeback“ v období normalizace), jež identifikovalo pravdu a objektivitu se stranickostí ztělesněnou v autoritativních stanoviscích nejvyšších stranických orgánů (s. 304 – 312).

Kosíkova teze měla dalekosáhlý dopad pro vztah komunistické inteligence k vedení KSČ a jeho aparátu: zpochybnila totiž autoritativní „učitelskou“ roli strany a byla nebezpečným předpokladem emancipace komunistických intelektuálů hájících vědeckou autonomii teoretické sféry, a problematizujících tak závaznost stranických ideologických směrnic.

Kopeček pokládá za nejvýznamnější teoretické dílo české marxistické filosofie padesátých let Kosíkovu „Českou radikální demokracii“ – přes její vcelku ortodoxní marxistickou ideovou bázi. Sleduje debatu o revizionismu na stránkách odborného i stranického teoretického tisku, včetně ideologických nuancí těchto debat, jež už asi budou dnešnímu nespécializovanému čtenáři poněkud vzdáleny, vykazující rysy „scholasticky“ abstraktní diskuse. Už v druhé půli padesátých let, kdy se u nás revizionismus ve filosofii hlásil prvními výhonky, tedy byl – jak ukazuje Kopeček – vyznačen půdorys základního sporu, který pak plně vykrytalizoval v letech 1968/69: totiž mezi marxistickou inteligencí a aparátem KSČ.

Z obecnějších problémů, jimž se Kopeček zabývá, lze uvést v marxistickém (ale ani jiném) myšlení principiálně nerozřešený – a plně asi neřešitelný – problém vztahu „národního“ a „internacionálního.“ Striktní internacionalismus byl nucen ve všech uvedených zemích připustit koncese dřívějším vlasteneckým tradicím. Kopeček uvádí rozdíly v pojetí tohoto problému, jak vykrytalizovaly v jednotlivých zemích sovětského bloku: v ČSR to byla „nejjedlovská“ konverze národní ideologie s myšlenkou sociální revoluce v koncepci komunistů jako „dědiců pokrokových tradic“ (s. 121). Protikladem byla striktně „internacionalistická“ politika Rákosiho vedení v Maďarsku, která se zaměřila na boj proti „buržoazně-feudálním“ reakčním tradicím, jež byla odmítnuta protikomunistickým povstáním

v roce 1956, částečně obnovena v prvních letech Kádárova vedení a postupně pružně modifikována. Pro charakteristiku pojetí tohoto vztahu v Polsku razí Kopeček pojem „národního komunismu“; za významný předpoklad úspěšnosti praktické realizace politiky na tomto konceptu založené uvádí relativní podporu katolické církve, pro niž byl národní akcent v socialismu přijatelnější variantou než marxistický revizionismus (s. 126).

Z hlediska československých poměrů pokládá autor za významný faktor nevyřešený problém národního uspořádání mezi Čechy a Slováky a jemu odpovídající asymetrický model – problém, jenž vyústil v roce 1968 až v dichotomii českého úsilí o demokratizaci a slovenského o federalizaci (s. 134).

Ač antiideologismus a plaidoyer pro nezávislost vědecké, a v tom i filosofické práce, měly jisté echo i v širší intelektuální veřejnosti, v inkriminovaném období nedošlo podle Kopečka, na rozdíl od let 1968/69, k výrazně působícímu propojení intelektuálů a širší veřejnosti, neboť díky opožděné destalinizaci se revizionismus nevyvinul do podoby „společensky relevantního jazyka“ (s. 341.)

Kopečkova práce se vyznačuje především sepětím teoretického přístupu projevujícího se v metainterpretaci fenoménu revizionismu s konkrétní historickou analýzou opřenu o zpracování úctyhodného souboru empirických dat. Autor tak diferencovaně zachycuje situaci revizionismu v době, kdy se tato varianta marxistického myšlení jen výjimečně a skrytě odpoutávala od leninismu a jiným myšlenkovým proudům se začala teprve otevírat.

Že autor této přínosné a podnětné publikace cítí potřebu ohradit se vyjádřením, že mu nejde o ožívování marxismu, svědčí už spíše o duchovním klimatu naší současnosti.

Vlastimil Hála

PhDr. Vlastimil Hála, CSc.
Filozofický ústav AV ČR
Jilská 1
110 00 Praha 1
Česká republika
e-mail: halav@site.cas.cz

PETER KONDRLA:

Hodnoty a postmoderna

Bratislava: IRIS 2010, 122 s. ISBN 978-80-89256-50-1

Filozofia hodnôt, na Slovensku priekopnícky presadzovaná M. Várossom (1923 – 1988) a V. Brožíkom (1930 – 2008), našla svojho pokračovateľa v autorovi monografie *Hodnoty a postmoderna*. Peter Kondrla nepatrí v axiológii k nováčikom. Odbornej verejnosti sa predstavil už v roku 2008 svojou knižnou prvotinou *Filozofia hodnôt v 19. storočí* (Nitra: UKF 2008). Pozorný čitateľ by si mohol položiť otázku, prečo sa z poľa auto-